

- opatrovatelky senioriek a seniorov v Rakúsku." Pp. 101–134 in Kobová, Ľ. *Feministky hovoria o práci*. Bratislava: Aspekt.
- Souralová, A. 2012. „Vietnamské rodiny a jejich české chůvy: Vzájemná závislost v péči o děti." *Sociální studia*, roč. 3: 31–50.
- Souralová, A. 2015. *New Perspectives on Mutual Dependency in Care-giving*. Farnham: Ashgate.
- Souralová, A. a kol. 2017. *Péče na prodej. Jak se práce z lásky stává placenou službou*. Brno: Munipress.
- Uhde, Z. 2012. „Slepá ulička instituce nájemní domácí péče." *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 1: 12–23.
- Uhde, Z. 2016. „From Women's Struggles to Distorted Emancipation: The Interplay of Care Practices and Global Capitalism." *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 18, No. 3: 390–408.
- Williams, F. 2012. „Converging Variations in Migrant Care Work in Europe." *Journal of European Social Policy*, Vol. 22, Vol. 4: 363–376.

O jazyku kriticky aneb Aby „hezky česky" neznamenal „patriarchálně"

Tereza Jiroutová Kynčlová

Valdrová, J. 2018. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Patrně to byla neuvěřitelná shoda okolností. Ve stejném roce, kdy se Kryštof Kolumbus vyloďil na Bahamách a přinesl španělské koruně informace, které umožnily bezprecedentní evropskou koloniální expanzi, vydal ve své době nejprominentnější španělský literát a jazykovědec Antonio de Nebrija první souhrnný soupis španělské gramatiky, v němž poznamenal, že jazyk byl vždy partnerem říše (Greenblatt 2004). Koloniální říše byla tedy ještě v příslovečných plenkách, avšak de Nebrija si již dobře uvědomoval, jak významnou funkci sehrává (kodifikovaný) jazyk pro sociální kontrolu, správu společnosti, resp. pro udržování moci. Jazyk je tudíž inherentně nástrojem mocenským. De Nebrijovo vyjádření lze proto neméně dobře uplatnit na diskursivní říši androcentrismu, jehož ideologický aparát je vtělen do samé struktury a gramatického ukotvení jazyka. Jazyk je partnerem androcentrismu.

Toto uvědomění stojí v základech genderové lingvistiky, tedy disciplíny, jejíž první kritické výzkumy spadají na poli německého a anglického jazyka do 70. let 20. sto-

letí, kdy si lingvistika všímala odlišného vnímání mluvních projevů mužů a žen. Téma genderové problematiky v české slovo tvorbě vnáší do veřejné i akademické debaty od poloviny 90. let kontinuálně germanistka Jana Valdřová. A právě díky Valdřové se česká genderová lingvistika dočkala loni své první rozsáhlé monografie s titulem *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*, kterou v edici Gender sondy vydalo Sociologické nakladatelství. Přestože Valdřová na nutnost kriticky reflektovat hodnotová zatížení jazykových reprezentací s ohledem na gender, společenské postavení, sexuální identitu, rasovou příslušnost atd., a to s přihlédnutím k mocenským zájmům prostupujícím společností, upozorňuje nepřetržitě a často (prostřednictvím přednášek, výuky, ale i svého frekventovaného blogu), je monografie důležitým shrnutím stěžejních argumentů pro respektující a uvědomělou práci s jazykem. Autorka tuto nutnost výstižně charakterizuje shrnutím, že se feministické požadavky genderové lingvistiky zakládají na poznání, že „demokratické obsahy nelze vyjednávat androcentrickým jazykem“ (s. 19).

Postavení genderové lingvistiky nikdy nebylo bezproblémové (jak ostatně kniha dobře ukazuje), neboť se v kontextu zavedených teorií jazyka jedná o (pro mnohé) marginální a především marginalizovanou disciplínu (což, jak feministické teorie fungování vědy odhalují, může souviset s androcentrickými mocenskými zájmy inkorporovanými do prostředí výzkumu i s jeho nereflektovaným ideologickým zatížením). Odmítat nároky genderové lingvistiky je navíc diskursivně velmi snadné. V kontextu současné české patriarchální, postsocialistické a neoliberální společnosti stačí sáhnout k osvědčeným diskursivním obrátům, které pomohly etablovat konzervativní politické, stejně jako akademické elity. Postačí se striktně distancovat od cenzurování myšlení a jakéhokoliv diktátu politické korektnosti a hájit právo pojmenovávat věci tzv. pravými jmény. Potom je hned potenciální debata o tom, jak přesněji realitu dnešního světa pojmenovávat a proč, efektivně (a efektně) postavena mimo pole demokratického vyjednávání. Genderová lingvistika, resp. queerlingvistika ale legitimně usilují o rozšíření pole a prostředků reprezentace osob, zkušeností a jevů, které stávající jazyk ignoruje, zneviditelňuje nebo přímo vylučuje.

Jak Valdřová na mnoha místech v knize ukazuje, vyjednávání o hranicích reprezentace, o rozšiřování slovní zásoby, pravidlech mluvnice nebo alespoň kritické reflexi hodnotového zatížení jazyka bývá dramatické. Zvláště v českém kontextu se to vyjevilo v souvislosti s příručkou *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, kterou Valdřová s autorským týmem v roce 2010 zpracovala pro Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Navzdory ostrému odmítnutí počínů a nenávislným reakcím na celou publikaci v mnoha médiích a ve veřejné debatě se postupně ukazuje, že příručka znamenala posun v tom, jak některé státní a odborné instituce pracují s jazykem: kupříkladu Technologická agentura České republiky (TA ČR) vydala stručná doporučení pro komunikaci v agentuře v roce 2016 a inspirovala se právě napadanou příručkou.

Zjištění, že jazyk obecně vždy vykazuje nástroje, jež umožňují stratifikovat společnost na základě genderové identity v humanitních i společenských vědách, funguje jako fakt nejpozději od tzv. obratu k jazyku (*linguistic turn*). V našem kontextu je však stěžejní, že – jak kritické zdroje připomínané Valdovou dokumentují – u slovanských jazyků bývá mluvní jednání specificky „poznamenáno lpěním na genderových stereotypích a obhajobou heteronormativity“ (s. 17). Autorka nerozvíjí analyticko-teoretickou diskusi nad tím, zda to souvisí s flexí pro tyto jazyky příznačnou, nebo s kulturně-společenským dědictvím (což jsou de facto spojité nádoby), nicméně v celé knize tuto tezi opakovaně ilustruje bezpočtem příkladů z českých médií. V tomto ohledu poskytuje kniha rozsáhlý korpus mediálních reprezentací (nezřídka z úst vysoce postavených nebo jinak vlivných osob), které jsou z hlediska rovného zacházení výsostně problematické a nezřídka diskriminační, natož aby byly informované. Vysokou koncentrací počtu misogynních, sexistických či homofobních příkladů zneužití jazyka ve veřejném prostoru, který reprodukuje androcentrickou dominanci a heteronormativní imperativ, lze z definice zaměření knihy očekávat a je žádoucí ji využít pro demonstraci resilience diskursivních patriarchálních praktik. Tato očekávání kniha bezezbytku uspokojuje a rozhodně se etabluje jako preferovaná studnice příkladů androcentrického užívání jazyka a (hetero)sexistického označování.

Nejčastější asociace jazykové asymetrie jsou spojovány s generickým maskulinem, kdy nejsou ženy „přímo pojmenovány, nýbrž takzvaně zahrnuty pod mužské názvy osob“ (s. 138). Diskutuje se rovněž o společenské přijatelnosti (ne)přechylování, stejně jako o způsobech psaní inkluzivních koncovek přičestí minulého. S ohledem na mocenskou roli státu a odborných institucí kontrolujících jazyk a konkrétně jména a příjmení občanů a občanek by neměly pozornosti uniknout relevantní pasáže z kapitoly 21 „Český jazyk: Výzvy a návrhy řešení“. Českým specifikem jsou možné změny jména a příjmení osob v tranzici na tzv. obourodá (genderově neutrální) jména. Regulace jazyka se projevuje také v právním a úředním jazyce, což v Příloze 4 dobře nastiňuje Pavla Špondrová. Jak autorka dokumentuje, nesymetrické výjimky z generického maskulina v českém právním řádu souvisejí s reprodukční funkcí ženy, kdy je nutné specificky reflektovat dočasnou situaci (viz pojmy „kojící matka,“ „těhotná zaměstnankyně“ v zákoníku práce) (s. 407). Příspěvek Špondrové ale také dokládá, že přijímání předpisů s genderově vyváženými tvary nic nebrání, neboť neexistuje závazný požadavek na používání generického maskulina při formulaci zákonů (s. 411).

Teoretické popisy patriarchálního fungování jazyka coby komunikační struktury na straně jedné a popisy snah genderové lingvistiky na straně druhé tvoří samozřejmě integrální a rozsáhlou část knihy, ale jak uvádím níže, souvztažnost teoretických celků není zcela jasná. Valdová přínosy a zjištění genderové lingvistiky spíše konstatuje, než aby je analyticky využila a metodologicky zakotvila. V celé monografii se nám dostává brilantních rozborů mediálních reprezentací, jejichž provedení odpovídá poje-

tí kritické diskursivní analýzy u Normana Fairclougha: text, společenská a diskursivní praxe tvoří diskurs. Součástí diskursivní praxe je kromě produkce a diseminace textu také jeho percepce. Fairclough je toho názoru, že forma textu, jeho kompozice a jeho existence ve společnosti jsou faktory, které se vzájemně ovlivňují; jeho otevřenost vůči novým interpretacím textu je symptomatická pro sociálně angažované metody, jež kriticky reflektují svou pozici a cíle (Fairclough 2005). Valdřová je v tomto ohledu nejsilnější v percepci a interpretaci; neomylně detekuje patriarchální zatížení, zkreslení a/nebo nepřiznanou (a mnohdy také neuvědomělou) diskursivní manipulaci na straně mluvčích. Její lingvistická citlivost je exemplární. Avšak tento proces, zdá se, probíhá v rozboru spíše intuitivně a není explikován s ohledem na konkrétní metodu, jakou představuje například právě kritická diskursivní analýza.

Je evidentní, že Valdřové vyhovuje spíše publicistický, respektive popularizační styl. Dokládá to Příloha 5 věnovaná genderu a humoru, kdy se jí formou jazykové subverze a hyperboly daří nasvítit jazyková klišé a genderové stereotypy. Valdřová si bere na pomoc i ironii, která zde zastává roli didaktické pomůcky – pomáhá čtenáře a čtenářky zcitlivět vůči (hetero)sexistickému a stereotypnímu zobrazování genderových identit. V takových momentech se nejlépe vyjevuje talent Jany Valdřové detekovat sexismus v jazyce a popsat jeho funkci při utváření významu. Jazykový exces, má-li sloužit jako nástroj rozpoznání internalizované genderové slepoty, do níž jsme socializováni, je jistě pro takovou pasáž legitimní. V přiznaně hyperbolovaném textu je ironie, parodie či zpochybnění žánrovým požadavkem a tyto prvky dokáže autorka využít beze zbytku. To však neplatí pro části knihy, které mají být striktně odborné.

Valdřová například popisuje genderově stereotypní dělby práce nebo životních voleb, jež genderové hierarchie „pozitivně inscenují“, označuje jako něžný sexismus. Je však otázkou, zda adjektivum není nadbytečné, neboť v konkrétním příkladu (s. 44-45) sexismus pramení spíše z emocionálně zabarveného jazyka a citovaná promluva je manifestací paternalistického přístupu a objektifikace osob, o nichž (ale i k nimž) mluvčí – zde je to respektovaná psycholožka – hovoří. Zkoumaná promluva je zkrátka sexistická a v dopadech na reprezentaci genderových hierarchií je vedlejší, zda se sexismus manifestuje něžně volenou slovní zásobou. Stěžejní zde jsou mocenské vztahy. Limity jazykových rozborů, které Jana Valdřová v knize předkládá, spatřuji hlavně v jejich nedostatečném propojení s relevantními teoriemi a jasnou metodologií a ve fragmentárnosti jejich prezentace. Chce-li autorka doložit existenci sexismu v jazyce, servíruje bezpočet relevantních příkladů ze svého obsahem až obdivuhodně rozsáhlého korpusu. Chce-li poukázat na důsledky používání genderových stereotypů jako forem reprezentace maskulinity či femininity, dostane se nám opět bohaté sbírky konkrétních příkladů. Leč setrvává spíše u deskripce, a explicitně nezdurazní, že stereotypní jazykové obraty omezují nejen naši představivost, ale také prožívání našich identit a obecně koncepční myšlenkový aparát, jímž se vztahujeme ke světu.

Problémem je tedy formální výstavba textu a argumentační linie. Výše uvedená a mnohá další jednotlivá témata jsou rozebírána za prvé velmi často izolovaně, jako by se v analyzovaných textech společně nevyskytovalo více jazykových a diskursivních jevů zkoumaných genderovou lingvistikou. Dojem této izolovanosti je za druhé umocněn skutečností, že obsah knihy působí značně fragmentárně. Více než čtyřsetstránkový text je rozčleněn (bez úvodu, závěru a pěti příloh) do 23 kapitol, z nichž se většina dělí na několik dalších podkapitol. Navíc styl v odborných pasážích, jímž Valdřová píše, a způsob, jímž předkládá argumenty, není úplně čtenářsky přívětivý a fragmentární povahu celku ještě násobí. Autorka za sebe řadí jednotlivá témata, příklady a citace, avšak jejich vzájemné vztahy explicitně nerozvíjí. Návaznost např. na teorii diskursu, moci atp. není vyjasněna, interpretace citací zařazených nejednou na samý konec podkapitoly je ponechána úsudku čtenářky nebo čtenáře. Třebaže se tedy organizace knihy zdá být při pohledu na obsah přehledně strukturovaná, text není ucelenou analytickou argumentací, nýbrž atomizovaným výčtem výzkumných okruhů genderové lingvistiky, a ne vždy spolu tyto okruhy v předkládané monografii jasně souvisejí a navazují na sebe. Mám za to, že formálními redakčními úpravami by se předešlo tematickému zahlcení a argumentační nedořečenosti, kterých se ani po druhém přečtení knihy nemohu zbavit.

Autorka si místy neodpustí dávku ironie ani tam, kde by měla zachovat korektní analytický přístup, který odborný akademický text vyžaduje. Některé výtky – či lépe forma jejich prezentace – vůči genderově nesenzitivním selháním v rozebíraném mediálním textu nelze nečíst jako kritiku *ad hominem*. Zde je ilustrativním příkladem kritika na adresu reportérky *Magazínu Dnes* na s. 44. Valdřová sice ukazuje, jak žurnalistka (nevědomě?) přistupuje na genderově stereotypní a esencialistický diskurs vyhloubený zpovídanou autoritou – v závěrečné doušce jde na straně novinářky o učebnicové přejímání postojů a optiky zpovídané (*going native*), avšak způsob, jímž metodologické pochybení autorka rámuje, reportérku diskursivně dehonestuje. Kreslí zde obraz reportérčiny osobní i profesní nekompetentnosti, neinformovanosti a epistemologické omezenosti tím, že v jediném odstavci na sebe vrší personalizovaný seznam chyb: „[tazatelka] nekriticky přijala psychologičnu sexistickou terminologii [...], [n]ezaznamenala předsudky [...], [n]erozeznala rozpory [...] ani znaky diskriminace, [...] [n]evšimla si psychologična navádění mužů k používání fyzické síly s prvky násilí [...]. Napomohla tak narýsovat obraz „tradičních“, jakoby zaniklých genderových vztahů [...]“ (s. 44). Bezprostředně následuje hodnotící stanovisko Valdřové, které závěrečnou otázku vyjadřující obavy nad budoucností soužití mužů a žen, jež se pojetím vztahu vymykají statu quo, považuje za „moralizující“ a reakci na ni vyjadřující naději v nastupující generace za „patetickou,“ přičemž se neopomene zmínit, že zpovídané nestorce psychologie je devadesát let. Z feministického hlediska je pozice Valdřové stran formy a obsahu rozhovoru správná; autorka dobře odhaluje účinky textu, který

svým působením reprodukuje a posiluje zavedený hierarchický systém. K diskusi, jak jsem již předestřela, jsou ale diskursivní praktiky, jež si Valdřová bere na pomoc. Jinými slovy, usilujeme-li o genderově vyvážený jazyk, který má přispět k sociální změně, nestačí feministická kritická stanoviska jen deklamovat a ukazovat na ty, kteří a které pochybí, ale je třeba důsledně argumentovat a vysvětlovat, z čeho omyly pramení, a zdůvodňovat, proč něco považujeme za „moralizující“ či „patetické“, a reflektovat, že patos nemusí souviset s věkem. Nemůžeme být samy/i jazykově nevyvážené. Jakkoliv mám pochopení pro feministické rozhořčení Jany Valdřové nad předmětným článkem (jehož titul ani jména akterek cíleně v recenzi neuvádím), myslím, že odborná monografie by měla nastolovat jiný styl a jazyk debaty nebo by měla explicitně pojmenovat volbu jednotlivých žánrů a reflektovat jejich odlišné účely a publikum, a to především tehdy, je-li předmět zkoumání (jazyk) současně nástrojem komunikace. Tedy, píšeme-li jazykem o jazyku, nemůžeme o jazyku, kterým píšeme, mlčet.

Nejsem si dále jistá, zda kniha nevykazuje jisté koncepční nedorozumění, které brání tomu, aby se teorie a metodologie ideálně sloučily v účelný výzkumný celek. Obávám se, že gender nelze označit za „analytickou metodu“, jak Valdřová píše (s. 25); gender je spíše analytickou kategorií, kterou lze uplatnit v jednotlivých výzkumných metodách, nezřídka v intersekcionální kombinaci s rasou/etnicitou, třídou, sexuální identitou, věkem, „postižením“ nebo občanstvím. Zkoumáme-li ekonomické nerovnosti, také neříkáme, že naší metodou je třídní příslušnost. Stejně tak nelze tvrdit, že se gender ve společenských vědách uplatňuje od 90. let 20. století (s. 25), protože to znamená vymizet několik dekád vývoje jak ve feministickém hnutí, tak ve feministických teoriích, které byly živelně promyšleny od literatury přes sociologii, historii, filosofii, psychologii po právo, ekonomii či politologii.

Myslím, že právě těmto kontextuálním opomenutím lze přičíst fakt, že kniha není konzistentní v užívání adjektiv patriarchální a patriarchalistický (viz s. 281) a především v užívání pojmů gender a pohlaví (viz namátkou s. 18, 25–27, 34, 39, 41 ad.). Při vědomí vývoje konceptu, kdy je gender původně anglické označení gramatického rodu, a skutečnosti, že gender coby analytická kategorie byl zpočátku do češtiny překládán jako rod, konkrétně na straně 34 vede k významové nejednoznačnosti. Valdřová píše: „Ve výzkumech přistupuje lingvistika identit k jazyku jako systému, jako projevu sociální praxe a jako rezervoáru možností k verbalizaci identit. Výzkumy potvrzují mimo jiné, že rodové a genderové hierarchie jsou v systémech jazyků s kategorií jmenného rodu zakořeněny většinou tak hluboko, že je již nevnímáme.“ Že se hierarchie týkají gramatického rodu substantiv, stejně jako genderových identit, se vyjeví záhy v diskusi o gramatických pravidlech upřednostňujících maskulina před femininy. Autorka inherentní androcentrickou povahu jazyka v tomto kontextu perfektně vystihuje větou „Žena a pes zmizeli za horizontem“, kdy je pro účely gramatické správnosti pes důležitější než žena, neboť toto maskulinum určuje koncovku přísudku. Ačkoliv jsou

takové příklady poučné a výstižně dokumentují vhléd genderové lingvistiky, vyjasnění terminologie a konceptů by text učinilo přesvědčivějším.

Politická, ekonomická, kulturní a společenská moc se udržuje mnoha různými institucemi, v jejichž absolutních základech stojí jazyk. Jana Valdřová detailně dokládá, proč je genderová lingvistika neopomenutelnou součástí feministického myšlení a jaké možnosti pro reformu uvažování o světě a lidské zkušenosti přináší. Význam genderové lingvistiky ilustruje bezpočtem neocenitelných příkladů. Celkově však publikace *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit* působí nevyrovnaným a místy paradoxním dojmem: genderová senzitivita a schopnost „číst“ jazyk se v textu Jany Valdřové prolíná s nesmlouvavou a nereflektovanou verbální asertivitou, brilantní deskripce diskursivních praktik androcentrismu kontrastují s nedoladěným koncepčním aparátem a argumentační zkratkovitostí. Je to škoda, protože poselství knihy je nabíledni: Má-li platit, že „na počátku bylo slovo“ a ve slovech se odehrává narativ lidské existence, potom je žádoucí, abychom kriticky zkoumaly/i, jakou historii dostupná slova a narativy mají a jakou historii má i to, čemu se slova a jazyk vyhýbají. Takové vynechávky jsou stopami, které za sebou zanechávají mocenské zájmy. A jazyk na to musí reagovat.

Literatura

Greenblatt, S. 2004. *Podivuhodná vlastnictví. Zázraky Nového světa*. Praha: Karolinum.
Fairclough, N. 2005. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.

O porušování lidských práv žen při porodech ve slovenských porodnicích

Martina Příbylaková

Debrecéniová, J. (ed.). 2016. *Ženy – Matky – Telá II: Systémové aspekty porušovania ľudských práv žien pri pôrodnej starostlivosti v zdravotníckych zariadeniach na Slovensku*. Bratislava: Občan, demokracia a zodpovednosť; Ženské kruhy.

Značná míra genderové necitlivosti až slepoty v česko-slovenské společnosti brání mnohým jejich příslušníkům/příslušnicím připustit, že rovnost žen ve vztahu k mužům v patriarchálním zřízení neexistuje, že místo, jež společenské uspořádání ženám přisuzuje, je definováno sexisticky až misogynicky jako hierarchicky inferiorní a že spo-